

### *Джерела та література*

1. Українці. Історико-етнографічна монографія : у 2-х кн. / за ред. А. Пономарьова. Опішне : Укр. народознавство, 1999. Кн. 1. 528 с.
2. Пономарьов А. П. Українська етнографія : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. 316 с.
3. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1991. 431 с.
4. Черчович І. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд проблеми жіночої освіти. Гендер в деталях : веб-сайт. URL: [https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html#\\_ftn16](https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html#_ftn16). (дата звернення: 20. 06. 2017)
5. Слюсар Л. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. *Демографічна та соціальна економіка*. 2011. № 2. С. 62–72.
6. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. 271 с.
7. Маєрчик М. Ритуал і тіло : монографія. Київ : Критика, 2011. 325 с.
8. Лебеденко Ю. Тема родинних стосунків в українських прислів'ях і приказках із компонентом «хата». *Київська старовина*. 2012. № 1. С. 152–155.
9. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. 271 с.
10. Воропай О. Звичаї нашого народу : у 2 т. Мюнхен : Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 308 с.
11. Буйських Ю. С., Васянович О. О. Трансформація традиційної культури гуцулів Верховини: дитина першого року життя. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2013. № 6. С. 234–255.
12. Чубинский П. П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии : очерк. СПб : Тип. Майкова, 1869. 41 с.
13. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. : монографія. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с.
14. Грушевський М., Дитина у звичаях і віруваннях українського народу : монографія. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
15. Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти. Народна культура українців: життєвий цикл людини : у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Київ : Дуліби, 2012. Т. 3. С. 244–257.

**УДК 94(477.53)«17/18»**

**Сергій Сарнавський, Вячеслав Єрмаков**  
(Полтава)

### **ЗАСНУВАННЯ ПЕРШИХ СЛОБІДСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У МЕЖИРІЧЧІ СВИНКІВКИ ТА КОВЖИЖІ У XVII–XVIII СТ.**

*Зроблено аналіз заселеності та територіальної організації розселення кінця XVI–XVIII ст. в межах лівобережжя Поворскля, а саме в межиріччі Свинківки та Ковжижі. Визначено початковий етап заселення краю. На основі краєзнавчих досліджень та опублікованих картографічних творів XVII–XIX ст. визначено географічний ареал населених пунктів, надається походження їх назв.*

**Ключові слова:** Поворскля, Заворсклянський степ, Свинківка, Ковжижа, Полтавщина, Слобідська Україна, розселення, поселенська мережа.

*The analysis of settlement patterns and territorial organization of settlements from the late 16th to the 18th century within the left bank of the Vorskla region, specifically between the Svinkivka and Kovzhyzha rivers, has been conducted. The initial stage of settlement in the area has been identified. Based on local history research and published cartographic works from the 17th to the 19th centuries, the geographical range of populated areas has been determined, and the origins of their names have been provided.*

**Keywords:** *Povorskliia, steppes behind Vorskla, Svinkivka, Kovzhyzha, Poltava region, Sloboda Ukraine, settlement, settlement network.*

Територія Полтавщини заселялася та освоювалася протягом багатьох історичних епох, при цьому основний процес залюднення регіону, який визначив багато особливостей сучасного рівня заселеності та територіальної організації розселення припадає на період від кінця XVI–XVIII ст. Саме у цей період сформувалася основна мережа поселень Полтавщини, що існує до сьогодні, визначаючи структуру розселення та її локальні системи.

Звернення до поселенської історії окремих частин Полтавського краю відображає специфіку її формування, хронологічні й територіальні рамки її протікання. Одним із таких локальних регіонів Полтавщини є межиріччя річок Свинківки та Ковжижі. Це територія, що розміщується на лівобережжі Ворскли та виступає межею двох важливих історико-географічних територій – Полтавщини та Слобідської України (Сарнавський, 2016, с. 8-22). Вірогідно, що певна частина поселень існувала ще з часів Переяславського князівства, зберігаючи традиції та адаптуючись до нової несприятливої ситуації (Посухов, 1997, с. 79-81; Посухов, 1999, с. 28).

Звернення до історичних особливостей формування поселенської мережі цього краю показує нам її історико-географічну специфіку. Для аналізу нами було обрано період козацьких змагань – XVII ст. Слід зазначити, що у цей історичний період ці території називалися Заворсклянськими степами, що були на межі Дикого поля зі степовим характером ландшафтів. З огляду на безпекову ситуацію тут існували малосприятливі умови для формування постійного населення. Відповідно до цього і господарська система цього регіону мала характер тимчасових промислів (уходів), які використовували насамперед природні ландшафтні ресурси даної території. У зв'язку з цим порівняння сучасної географії поселень Полтавщини з відповідними історичними періодами дозволяє глибше розкрити питання закономірностей формування сучасної поселенської мережі, особливостей окремих етапів заселення й освоєння території, що актуалізує необхідність застосування методів ретроспективно-географічного аналізу зазначених процесів.

Аграрний характер економіки у даний історичний період зумовив перш за все переважне формування сільського розселення. Сільські поселення утворюють специфічне соціоприродне та

соціокультурне середовище, якому належить істотна роль у збереженні і відтворенні виробничих ресурсів території, духовного потенціалу населення.

Для зазначеного регіону історичної Полтавщини XVI–XVIII ст. характеризується новим етапом інтенсивного формування поселень, пов'язаним із поступовою реколонізацією суміжних із «Диким полем» територій. На початку XVI ст. заселення земель у басейнах річок Сули, Псла та Ворскли йшло поступово шляхом вільного переходу з південного заходу із задніпрянських районів. Нове населення переходило від рухливої промислової діяльності до землеробства, поселяючись селами та хуторами. Цей процес надалі значно активізувався впродовж XVIII–XIX ст., із розвитком капіталістичних відносин. Все це супроводжувалося формуванням певних просторово-часових ареалів залюднення території Полтавщини, які мали характер базових осередків заселення, де населення концентрувалося навколо економічних і політичних центрів.

Зазначена нами ділянка межиріччя річок Свинківки та Ковжикі доцільно віднести до більшого ареалу спорадичного долинного розселення, початок формування якого відносився до XVI ст. і включав у себе верхню, середню і частково нижню течії Псла, Хорола, Ворскли, Грунь-Ташані та долини Дніпра. Надалі, вже у XVII ст. тут формується центральний долинний ареал розселення як розширення первинного північно-західного ареалу розселення у напрямку на схід та південний схід. Дані процеси були пов'язані із селянсько-козацькою та (з др. пол. XVII ст.) козацько-старшинською колонізацією даної території (рис. 1).



**Рис. 1.** Розташування Голого Поля на карті *Ukrainæ pars quæ Kiovia Palatinatus vulgo dicitur. Per Guilhelum Le Vasseur de Beauplan. – Joh. Blaeu exc., 1661*

В історичних джерелах перші ґрунтовні відомості щодо межиріччя річок Свинківки та Ковжижі (як і всієї території Полтавщини) ми знаходимо на географічних картах французького інженера Гійома де Лавасера де Боплана. На карті, складеній Бопланом, територія між річками Коломаком на півдні, Мерлом на півночі та Ворсклою на заході називалась позначалася як Голе Поле (з огляду на відкритий степовий характер поверхні).

Надалі перші практичні спроби колонізувати лівий берег Ворскли до басейну річки Коломак були зроблені під час невдалих козацьких визвольних повстань 1620–1630-х рр., а процеси активного заселення згаданої території і відповідно заснування перших довколишніх населених пунктів – хуторів та сіл, розпочалися вже від середини XVII століття. Колонізація степів за річкою Ворсклою активно продовжувалась і в другій половині XVII ст., де формувался полково-сотенний адміністративний устрій. У середині XVII ст. Полтавщина була найсхіднішою територією Гетьманщини від Гадяча до Опішні, Мерли, Свинківки та Коломаку.

Хоча остаточно встановити дати заснування сіл в межиріччі Свинківки та Ковжижі на сьогодні досить важко, існує багато згадок та легенд старожилів довколишніх сіл, що були народжені наприкінці XIX ст. Вони вказують на переважно від антропонімічний характер назв більшості населених пунктів на цій території, що може свідчити про конкретно-історичні особливості їх заснування. Подальший розвиток сільських населених пунктів у межиріччі Свинківки та Ковжижі пов'язаний із формуванням козацько-старшинського, а потім і дворянського землеволодіння, розвитком поміщицького підприємництва, а також поширення селянсько-козацьких кустарних промислів.

Отже, поступове заселення та господарське освоєння межиріччя Свинківки та Ковжижі починається від другої половини XVI ст., активізується у XVII–XVIII ст., що супроводжувалося збільшенням кількості населених пунктів, згущенням поселенської мережі та формування окремих поселенських ареалів, які чітко локалізувалися у територіально-часовому вимірі. Дані процеси відображали слов'янську реколонізацію земель колишнього Переяславського князівства, завершення активної фази якого у межах Полтавщини припадає в основному вже на кінець XVIII – першу половину XIX ст.

### *Джерела та література*

1. Посухов В. І. До питання про заселення Полтавщини XIV–XVI ст. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 1997. № 1-2. С. 79–81.
2. Посухов В. «Римов. Продовження літопису». Полтава: Полтавський літератор, 1999. 172 с.
3. Сарнавський С. П. Від хуторів Кочубея до Козлівщини крізь призму віків. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2016. 139 с.